

Skriauda, kompensacija ir atsakomybė: moralinis-psichologinis aspektas

Akivaizdu, kad kompensacija Holokausto arba kitokių nuožmių represijų aukai toli gražu nėra tas pats, kaip kad, tarkime, atlygis „už garbės ir orumo įžeidimą“, numatytas dabartiniiais įstatymais, ar paprasčiausiai turto sugražinimas.

Holokaustas, kaip pripažinta, yra kraštutinė genocido ir persekiojimo apraiška. Tokiais atvejais tai, kas vadinama kompensacija, visados sukelia prieštaringų minčių. Mane čia paskatino kalbėti Holokaustą iškentėjusio intelektualo Jeano Amery reta knyga „Ties proto riba“, kuri angliškai buvo išleista prieš trejus metus mažoje prestižinėje Londono leidykloje¹.

Pabandyčiau suvokti Holokausto aukos pasaulėjautos ypatybes tuo aspektu, kurį būtų galima pavadinti **skriauda** bei **moraline** kompensacija. Juk net ir piniginės perlaidos, kurios pagaliau pasiekė išlikusius po Holokausto bei tebegyvenančius Lietuvoje žmones, tėra ne kas kita, kaip neišmatuojamų moralinių ir fizinių nuostolių pripažinimo simbolis bei parama išlikusiesiems, o ne kompensacija už jų kentėjimą ir nužmoginimą.

Visavertis atlygis, žinant tai, ką patyrė aukos, manau, apskritai nėra įmanomas. Jos kentėjo tuo laikotarpiu, kai didesnėje Europos dalyje kiekvienas asmuo, kuris turėjo tris ar keturis žydų kilmės senelius, pasak profesoriaus Jehudos Bauerio apibūdinimo, pasakyto Stokholmo 1998 m. forume, skirtame Holokaustui, buvo pasmerktas mirti vien už tai, kad jis gimė².

Visgi po Antrojo pasaulinio karo susiklostė to karo padarinių materialinių kompensacijų praktika. Apie jas imta galvoti karui dar tebevykstant. Moralines ir psichologines, įsise-nėjusias Holokausto žaizdas imta tyrinėti daug

vėliau, kai paaiškėjo, kad jos yra ilgalaikė ar netgi visą gyvenimą neužgyjanti žmogaus, patyrusio šį genocidą, trauma.

Šią traumą kaip filosofinę problemą įteisi-no minėtas antinacinio pasipriešinimo dalyvis J. Amery, turėjęs žydą tėvą ir katalikę motiną. Vokietijoje vykstant denacifikacijai ir skausmingam praeities aiškinimuisi, šis autorius buvo pripažintas įžvalgiausiu moraliniu Holokausto aukų balsu. Jis kone vienintelis aiškinosi genocidą patyrusiųjų būsenas psichologiniu ir filosofiniu požiūriu. Jis suprato nukentėjusiojo širdyje smilkstančio ir negėstančio apmaudo (dėl realios istorijos amoralumo, dėl jos brutalaus vyksmo, dėl nacių ir jų parankinių laikino triumfo) nepaaiškinamumą; tas apmaudas tarsi nenori taikstyti su protu! Tačiau savo knygoje jis suteikia šiam apmaudui, kurį vadino *resentment*, moralės ir filosofijos statusą, įtikinamai atskleidęs Holokausto aukos būseną visuomenėje, kur, kaip sakoma, laikas užgydo žaizdas.

„Aš keliauju po šią klestinčią šalį, – rašė J. Amery jam būdinga ironiška maniera apie XX a. septintojo dešimtmečio Vakarų Vokietiją, į kurią jis atvyko iš Belgijos, – ir kuo toliau nukeliauju, tuo prasčiau aš jaučiuosi. Negalėčiau pasakyti, kad čia manęs nepriima jautriai ir draugiškai. Ko gi daugiau žmonės, tokie kaip aš, gali benorėti, kai laikraščiai ir radijo stotys mums užtikrina galimybę kalbėti apie tai, kas verčia jaustis nepatogiai eilinius vokiečių vyrus ir moteris ir dar už tai gauti honorarą. Aš juk žinau, kad net ir geranoriškiausia šeima neb turi kantrybės mūsų klausytis, kaip kad tas jaunas laiško redakcijai autorius, kurį „visa tai vargina ir nuo viso to netgi darosi negera“³.

Ir toliau įsidėmėtina Holokaustą išgyvenusio J. Amery mintis: „Aš turiu užkonservuoti savo kartelį. Aš tebetikiu jo moraline ir istorine verte“⁴.

Psichologiniai keblumai, vokiečiams siekiant kompensuoti Holokausto padarinius, iškilo netrukus po karo, kai krikdemo Konrado Adenauerio Vokietija pabandė užmegzti normalius santykius su Izraeliu. Viena iš Izraelio tarpautinio pripažinimo aplinkybių kaip tik ir buvo nacionalsocialistų ir jų parankinių vykdytas žydų tautos genocidas.

1952 m. buvo sutarta dėl Adenauerio vyriausybės materialaus atlygio Holokausto aukoms, gyvenančioms Izraelyje.

Tačiau pagrindinės problemos šiuo klausimu iškilo patiems nukentėjusiesiems nuo genocido, ir jos buvo ne tiek **materialinio, kiek moralinio pobūdžio**.

Štai ką rašė šiuo klausimu tais pačiais 1952-aisiais Josifas Kacas, Izraelyje gyvenantis inžinierius iš Michailiškių, savo broliui į Niujorką apie Vokietijos ir jo atkurtos tėvynės susitarimą: „Man atrodo, kad kažkuo ydingas yra visas tas požiūris. Kaipgi čia imti ir aptarinėti nužudyto žydo kainą, ypač, jei tenka derėtis su žudikais? Žinoma, žiūrint objektyviai ir dalykiškai, galima įrodinėti, kad Izraeliui yra reikalingi pinigai, ir kodėl gi negavus, kas tik įmanoma, iš tų vokiečių. Visgi, kaip viena sena moteris man yra pasakiusi Safedo mieste, „ne kiekvienas verslas turi atnešti pelno“. Ir, mano požiūriu, čia mes užsukome biznį, kuris mums niekadros jokio pelno neatneš. Faktiškai aš jaučiau, kad šitie pinigai už pralietą kraują nieko gera neduos. Jeigu net vokiečiai sumokėtų pilnutinę kainą, kaip kad šito reikalauja Izraelis, išeitų kažkiek dolerių už kiekvieną nužudytą žydą. Niekaip nedirščiau tvirtinti, ar tai yra tinkama kaina, – pašaipiai priduria laiško autorius. – Kita vertus, nežinau, kaip įvertinti mūsų orumo ir moralės reikšmę, kad jaunimas ir ateities kartos žinotų, jog Žydų valstybė nesukubėjo nutrūkusi galvą derėtis su trečdaliu mūsų tautos žudikais ir iš tų derybų gauti kiek

įmanoma daugiau naudos. Visos kalbos apie tai ir pats užsiėmimas yra man šlykštus.

Tokia mano nuomonė arba, jeigu taip jau nori, mano prietas. Nuspręš politikai, tegu tas dalykas bei ateitis krinta ant jų galvų“⁵.

Čia yra įdomūs du dalykai, pasitaikantys ir kitų Holokausto aukų pasaulėjautoje, kai kalbama apie kompensacijas.

Viena, Izraelis, kaip valstybė, dėl tų kompensacijų jau derėjosi, tačiau Holokaustą išgyvenusiam jos piliečiui asmeniškai priimti kompensaciją reikėtų eiti į kompromisą su sąžine.

Ir, antra, žodis „žudikai“, taikomas visai Vokietijai.

Tai būdinga ne šiam vienam nukentėjusiajam, nors kompensacijas Izraeliui rengėsi mokėti visai ne tie vokiečiai, kurie žydus persekiojo ir žudė. Ne vieną mano pažįstamą Holokausto auką ligi šiol tebekamuoja klausimas, kaip galėjo užsiauginti nacių „lyrikų ir filosofų“ tauta. Niekas šito klausimo nuodugniau ir skausmingiau nesiaiškino negu patys vokiečių rašytojai, tokie kaip Klausas Manas, Heinrichas Böhlis ir Günteris Grassas. Būsimasis politikas K. Adenaueris Hitlerio metais sėdėjo kalėjime ir buvo toks jautrus, kad pagarsėjo paradoksaliu posakiu: „Storaodiškumas yra Dievo dovana“⁶. Tačiau Holokausto aukai įspūdis buvo toks, kad kalta visa Vokietija. Šitaip mano ir kai kurie išlikę per Holokaustą Lietuvos žydai, ypač kai kalbame apie Lietuvos žydų asociaciją Izraelyje, savo leidiniuose minėdama „daugybę“ Holokauste dalyvavusių lietuvių. (Ar šitoks teiginys faktiškai teisingas, yra atskiro ir šiuo metu Lietuvos bei užsienio istorikų atliekamo tyrimo tema. Mane domina tik Holokausto aukos pasaulėjauta.)

Akivaizdu, kad anksčiau minėti svarstymai bei kaltinimai slepia daugialypę psichologinę problemą. Viena, bandymas materialiai įvertinti kančias ir neužgyjančią rasistinio nužmoginimo traumą savaime atrodo nemoralus.

Antra, tie apibendrinimai ir kaltinimas – „šitie žudikai“.

Juk Holokausto auka jautėsi tokia vieniša ir atribota nuo visuomenės daugumos, kad ji buvo labai pastabi ir jautri tam, kaip elgiasi toji visuomenės dauguma, likusi anapus spygliuotos tvoros. Ir nusprendė – prieš ją yra ir visi tie, kurie prisitaiko ir susitaiko su tuo faktu, kad ji yra nužmoginama arba naudojami jos bejėgiška padėtimi. Aišku, kad pasitaiko ir tų, kurie jai norėtų padėti arba realiai padeda: „Buvo tokių, – rašo J. Amery, – kurie, kad ir valdomi Trečiojo Reicho, išsiveržė iš jo psichologinių gniaužtų, tegu tik patyliukais, tegu tik pasipiktinę dirstelėjo į esesininką arba mums užjaučiamai nusišypsojo, arba neturėjo kur dėti iš gėdos akių; bet jų tebuvo menka saujelė toje mano begalinėje priešingų atvejų statistikoje, kad svarstyklės nusvirtų jų pusėn“⁷. Autorius, beje, rašo ir apie „šaunųjų inžinierių iš Baltijos šalių ir techniką iš Graco“, kurie jį išgelbėjo Buchenvalde, kabelių tiesėjų brigadoje, taip pat apie sargybinių, kuris jam pametėjo pridegtą cigaretę. Čia reiktų pasakyti, kad ir belgas, pasipriešinimo dalyvis J. Amery, ir Lietuvos žydų asociacija Izraelyje, įtariai šnairuojanti į Lietuvos Prezidento 1988 m. įsteigtą istorinio teisingumo komisiją, leidžianti žurnalą „Lietuva: Nusikaltimas ir bausmė“, kuriame, pasak leidėjų, žadama paskelbti 23 tūkst. karo nusikaltėlių pavardžių (1999 m. sausis), pripažįsta ir nepaprastai vertina tų valstybių, kuriose vyko Holokaustas, teisuolius, mini juos profesijomis, pavardėmis, siekia apie juos pranešti platesniajam pasauliui. Tačiau teisuoliai ir vienu, ir kitu atveju aukoms nenusveria budelių. Juk pastarieji buvo, deja, tokie efektyvūs.

Išlikusieji, vieną sykį patyrę, kas yra civilizacijos griūtis ir žmogaus santykių degradavimas, išlaiko apmaudą ir kartėlį, *resentment*, dėl istorijos nemoralumo ir neteisingumo, ir įtarumą juos supančios neaukų visuomenės atžvilgiu.

Bet ir tai dar ne visi jausmai, kuriuos žmogus, patyręs Holokaustą, dažnai laiko užgniaužęs savyje. Tarkime, atrodytų, kad natūrali moralinės kompensacijos forma yra teisingumas, karo nusikaltėlių teismai, kurių reikalauja žmo-

gaus teisių gynėjai ir Holokausto aukos. Tačiau čia ir vėlgi tėra išorinė procedūra, tai, ką gali padaryti šiuolaikinė civilizuota valstybė. Holokaustą patyrusiojo kartėlis dažnai neišnyksta, kad ir kaip baigtųsi teismo procesas. Kodėl?

Viena, tai, kad išlikusiesiems labai rūpi didaktiniai ir moraliniai tokio teismo padariniai, o šitie dalykai nepriklauso nuo juristų, jie daugiausia priklauso nuo žiniasklaidos, nuo visuomenės sutarimo žmogiškųjų vertybių klausimais ir nuo žinomų visuomenės narių kalbų (arba tokių kalbų stokos) tebevykstant teismui.

Antra, apmaudas išlieka ir todėl, kad budelis tebuvo viena, apatinė tos apverstosios pažeminimų ir nužmoginimo piramidės dalis. Ir kuo daugiau metų praeina, tuo sunkiau į šį klausimą galutinai atsakyti: kiek žmonių yra kalti dėl Holokausto aukos ir visos genocidą patyrusios tautos sumaitoto likimo? Todėl būna ir taip, kad net ir konkretaus budelio nuteisimas tik laikinai nuramina aukos apmaudą. Iš mano pastebėjimų ir iš Holokausto aukų prisiminimų aiškėja, kad į išlikusįjį po Holokausto (dažnai iki pat mirties) jo prisiminimuose, tarsi kažko nebyliai klausdamos, kreipiasi **tikrosios aukos**, žuvusieji, palyginus su kuriais jis netgi ir auka neturi teisės vadintis – tegu jį taip vadina socialinės rūpybos skyriai; tikrosios aukos yra tie, dažniausiai artimieji, kurie buvo šaltai, pedantiškai arba žvėriškai nužudyti.

Trečia, pasak mano jau cituoto J. Amery, žmogus, patyręs Holokaustą, siekia **emocinės tiesos**. Jis norėtų, kad jo budelis jaustų savosios aukos ano meto psichologinę būseną – tokį pat beviltišką merdėjimą žmonijos užribyje. Tai ne tiek keršto jausmas, kiek bandymas nusikratyti naštos, po lygiai pasidalijus ja su budeliu ir, nors ir paradoksalu, kaip tik tokiu būdu atvertus budelį iš bejausmės mašinos į kenčiantį žmogų, kaip tik tokiu būdu sugrąžinus jam žmogiškumą, o sau – sugebėjimą su juo susitapatinti.

Kaip tik dėl to Holokausto aukos, pasak minimo autoriaus, protestavo ir prieš **senaties**

terminus karo nusikaltėliams. Ne iš kerštingumo, kaip kartais būdavo rašoma lietuvių žiniasklaidoje, o dėl to, kad tai reikštų, jog moralinė jų patirties tiesa išstipsta trivialioje gyvenimo tiesoje – „kas buvo, tas pražuvo“. Su šituo jos niekaip negalėtų taikstyti. J. Amery aktyviai dalyvavo vokiečių diskusijose dėl karo nusikaltimų senaties termino, kurios prasi-dėjo drauge su Maidaneko koncentracijos stovyklos nusikaltėlių teismais 1975 m. Diuseldorfe. Jis teigė, kad jeigu lieka nenuiteisti nusikaltėliai, tuomet nuteistos jaučiasi jų aukos, nes jos tuomet tarytum teisėtai būdavo žeminamos ir kankinamos*.

Neaukoms, tarp kurių gyvena tas, kas patyrė Holokaustą, atrodo, kad buvęs kalinys yra beviltiškai pažeistas, kažkur giliai viduje paralyžiuotas savo kančios. Jis visa tai suvokia, tačiau jam pačiam atrodo, kad jis tik vienas žino tą tiesą, kuri neprieinama normaliomis gyvenimo sąlygomis, ir kad jis, tą tiesą užmiršęs, išduos ir save, ir žuvusiuosius. „Kai aš laikausi savo apmaudo, kai pripažįstu, kad išdėstydamas savo problemą esu „šališkas“, aš visgi žinau, kad mane laiko nelaisvėje to konflikto *moralinė tiesa*“, – rašė J. Amery minėtoje knygoje⁸.

Taigi, ar įmanoma visavertė moralinė kompensacija Holokausto aukoms?

Skaitant jų autobiografines knygas, galima pastebėti, kad moralinė kompensacija iš dalies yra jų pačių pasiekama vykdant priesakus, kadaise duotus žuvusiesiems, arba moralinius įsipareigojimus, prisiimtus žuvusiųjų atžvilgiu. Šitaip pasielgė amerikietis Natanas Kacas, Rietavo verslininko sūnus. Praėjus po Holokausto penkiasdešimčiai metų, kai tik tai tapo įmanoma, jis atvyko į Lietuvą, iš kurios pokariu pasitraukė į Vakarus, susirado Rietavo parke 1941 m. žiauriai nužudytus rabiną ir jo padėjėją, pastatė paminklą ir kitą paminklą – Jeruza-

lėje, Alyvų kalne, kur perlaidojo ekshumuotus kūnus. Paskui jis pasikvietė į svečius jį gelbėjusius Žemaitijos ūkininkus, paskleidęs šią žinią televizijos stotims ir žiniasklaidai. Vėliau jis parašė memuarų knygą „Pasakojimas apie pasiaukojimą, išlikimą ir sėkmę“, kurioje įvardijo Rietavo rabiną ir kitų žydų žudikus ir aprašė savo siaubingą padėtį Lietuvoje 1941–1944 m.; sumokėjo už knygos vertimą į lietuvių kalbą ir išleidimą Lietuvoje su sąlyga, kad knyga bus paskirstyta Lietuvos mokykloms⁹.

Manychiau, kad nukentėjusiajam nuo Holokausto moralinį pasitenkinimą galėtų suteikti daug kas: ir atskleidimas visuomenei, ypač ten, kur tai vyko, jo būsenos persekiojimų ir diskriminacijos laikotarpiu, ir pasipriešinimas viską nusinešančiam laikui (statant paminklus), ir bandymas užkirsti kelią tokioms katastrofoms ateityje, visuomenės švietimas, kad „tai niekad nepasikartotų“, ir ištikimybė vaikystėje jam įdiegtoms vertybėms, perlaidojant dvasininką Šventojoje žemėje, paneigiant Holokausto metu vykdytą žydų nuasmeninimą. N. Kacas savo prisiminimų knygoje rašo, kad rabiną perlaidojimu jis didžiuojasi labiau negu daugybe apdovanojimų už kitus savo gyvenimo darbus.

Pirmieji Lietuvos žydų reikalavimai Atgimimo metais taip pat nebuvo susiję su nusavinto turto restitucija, o pirmiausia su veiksmiais, turinčiais moralinio atlygio statusą: kapinių ir sušaudymo vietų sutvarkymas bei teisingumas, vykdomas karinių nusikaltėlių atžvilgiu. Pirmieji Lietuvos žydų reikalavimai prieš pusę amžiaus, po Antrojo pasaulinio karo, Perkeltojų asmenų stovyklose Vokietijoje taip pat buvo teisingumo atkūrimas, kurio psichologinius motyvus jau pabandžiau paaiškinti. (Vokietijos žydų kultūros institute, esančiame Niujorke, išliko dokumentas – vadinamasis Sąrašo priedas, kurį sudarė žydų organizacijos Miunche-

* Čia reikėtų pasakyti, kad, medikų liudijimu, hitlerinį genocidą patyrusiems žmonėms Holokausto scenos į senatvę išskyla gana dažnai, lemia jų elgesį silpstant organizmui, laikas jų neužgydo. Atrodo, kad laikas yra bejėgis prieš košmariškus Holokausto vaizdus.

ne 1945 m.; jame išvardyti 246 asmenys, įvykdę „karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui“ Lietuvos teritorijoje 1941–1944 m. Šis dokumentas tuo metu buvo įteiktas įvairių šalių konsulatams bei amerikiečių zonos Vokietijoje administracijai¹⁰.

Akivaizdu, ypač Lietuvoje, kad ir materialinė kompensacija yra svarbi viso skriaudos atlyginimo dalis ir, tarp kitko, morališkai svarbi, jeigu tik tai įsisąmoninama. Tačiau viena Štuthofio ir geto Lietuvoje kalinė, nepanorėjusi, kad minėčiau jos pavardę, šiuo metu gaunanti ir Vokietijos, ir Šveicarijos išmokas, turinti tremtinės statusą, šitaip kalbėjo apie kompensacijas, ir tai labai panašu į tai, ką rašo belgas J. Amery bei izraelietis J. Kacas: „Žmonėms, skurde gyvenantiems, tai [kompensacijos. – M. Z.] labai padeda. Tačiau negali negalvoti ir apie tuos, kurie neišgyveno iki šių dienų. O ką kalbėt apie karo metais nužudytus, juk jų buvo dauguma? Tačiau netgi ne tai svarbu. Kažkaip morališkai nejauku, kai piniginiiais vienetais arba kokiais nors labdaringais daiktais „kompensuojama“ tai, ko niekaip neįmanoma kompensuoti“.

Šitokie dalykai, beje, yra pasakomi labai retai ir labai nenoriai. Holokausto aukoms dažnai atrodo, kad, bėgant laikui, kalbant apie Holokaustą yra užmirštama esmė, o esmė buvo, be viso kito, ilgalaikė aukos **dehumanizacija**. Ar auka būtų nacių įkalinta Lietuvoje ar Vokietijoje, iš jos ilgam laikui sistemingai ir apgalvotai buvo atimtas žmogaus orumas.

Čia ir glūdi problema: kaip „kompensuoti“ išgyvenusiųjų sudužusius supratimus ir nepasitikėjimą civilizuotu žmonių bendravimu? Apie tai prieš kelerius metus kalbėjo JAV kongresmenas ir žmogaus teisių aktyvistas Tomas Lantošas, patyręs Holokaustą nacių mirties stovyklose, pristatydamas Vilniuje Steveno Spielbergo filmą apie Holokaustą. Jis kalbėjo, kad tik žmogus, išgyvenęs Holokaustą, gali suvokti civilizuotų santykių visuomenėje trapumą (jis tai vadino *veneer of civilization* – angl.). Nukentėjęs nuo Holokausto žmogus gali nemokėti išreikšti savojo kartėlio, gauda-

mas materialiąją kompensaciją, arba, atvirkščiai, gali tuo metu jaustis ir atrodyti labai dėkingas, bet čia, kaip jau minėjau, esmė yra ta, kad bet kuri kompensacija Holokausto aukai yra neadekvati, jeigu vienaip ar kitaip nesimbolizuoja to, ką auka yra patyrusi.

Visi tie visuomenės ir valstybės veiksmai, kurie realiai ir įtikinamai užtikrina pergyvenusius Holokaustą asmenis, kad diskriminacija, antisemitizmas, žmonių žudynės pagal tautinius požymius, persekiojimai ir nužmoginimas nepasikartos, artėja prie tos kompensacijos formų, kurios galėtų jas moraliai patenkinti. (Beje, pagalvojus apie tam tikrus vulgarius stereotipus, kuriuos kartais pasitelkdavo ir pasitelkia mūsų žiniasklaida bei televizija, neatrodo, kad Holokausto aukos mūsų visuomenėje galėtų jaustis visiškai saugios ir neužgautos.)

Visi visuomenės procesai, tokie kaip sąžiningas Holokausto nušvietimas, teisingumo vykdymas ir ne tiek patys teismai, kiek jų didaktinė ir šviečiamoji prasmė, žuvimo vietų įamžinimas, tai, kas užtikrina žmogaus teises, individualus dėmesys ir supratimas, paprastas, žmogiškas solidarumas taip pat šiek tiek kompensuoja tą ilgalaikį nužmoginimo procesą, kurį teko patirti išlikusioms Holokausto aukoms.

Visgi, nesupaprastindamas viso reikalo, turiu pasakyti, kad net ir švietimas Holokausto klausimais, apie kurį kalbama daugybėje konferencijų, nebūtų patenkinęs J. Amery, nes švietimas tik bando užtikrinti, kad persekiojimai nepasikartos, visuomenei žiūrint į ateitį, o psichologai konstatuoja tam tikrą tarsi nepagydomą vidinę Holokausto aukos būseną, kurioje tarsi sustojęs laikas ir kuri reiškia vis pasikartojantį savo kančios beviltiško izoliuotumo išgyvenimą. Ir begalinius klausimus: kodėl? kodėl? kodėl?

Ar tai, kas persekioja Holokausto aukas, yra tiesiog „klinikinė“ būseną? Nemanau. Jie mums liudija tiesas, be kurių šiuolaikinė visuomenė galėtų tapti pernelyg beatodairiška, jai pritrūktų reikšmingų vidinių išvalgų, leidžiančių pasirinkti saugesnį kelią į ateitį. Štai nese-

niai dienraštyje „The New York Times“ pasirodė straipsnis apie Holokausto aukas, kenčiančias nuo vadinamojo potrauminio streso sindromo, kurias Izraelio ligoninėse metų metais gydė stipriais slopinančiais vaistais. Pasirodo, kad ir toks gydymo metodas yra klaidingas. Tiems žmonėms, įstrigusiems prisiminimuose, neįveikiantiems praeities košmarų,

Nuorodos

- ¹ J. Amery, *At the Minds limit*, London, 1999.
- ² Y. Bauer, *Speech during Stokholm Meeting on The Holocaust*, Stockholm, 1998.
- ³ Ibid., p. 80.
- ⁴ Ibid., p. 81.
- ⁵ J. Kacas, *Laiškai mano broliui*. Joseph Katz, *Letters to my brother*, Birch Brook Press, 1999.
- ⁶ *Encyclopedia of Biography*, Helicon, 1996.

neturėtų būti skiriamas medikamentinis gydymas, koks yra skiriamas ligoniams. Jiems iš dalies padėti tegali tai, kas amžiais padėdavo kenčiantiesiems – skatinimas išsikalbėti ir išsipakoti, meilė ir supratimas.

Manau, kad visa tai, ką čia išvardijau, kaip tik ir reikštų atsakingą politiką ir „atsakingus“ santykius su Holokausto aukomis.

⁷ J. Amery, op. cit., p. 73.

⁸ Ibid.

⁹ Žr.: N. Kacas, *Išmokyk mus skaičiuoti mūsų dienas. Pasakojimas apie pasiaukojimą, išlikimą ir sėkmę*, Judex, 2001.

¹⁰ *Teilaufstellung der bei verband der Litauischen Juden [...] gegen personen, die an die Vernichtung der Judischen Bevölkerung in Litauen beteiligt waren*, München, 1945? Mikrofilm, 16 mm.